

UNIVERSITATEA “OVIDIUS” DIN CONSTANTA
SCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT: TEOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

Conducător de doctorat :

Prof. Univ. Dr. Pr. Nicolae V. Dură

Student-doctorand :

Leocă Ștefan

CONSTANȚA, 2020

UNIVERSITATEA “OVIDIUS” DIN CONSTANTA
SCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT: TEOLOGIE

Antim Ivireanul și activitatea sa învățătoarească.
Formele ei de manifestare

Conducător de doctorat,

Prof. Univ. Dr. Pr. Nicolae V. Dură

Student-doctorand,

Leocă Ștefan

CONSTANȚA, 2020

Cuvinte cheie: Antim Ivireanul, activitatea învățătorescă, exercitarea puterii bisericești, didahii, tipărituri, scrieri, corespondență.

CUPRINS:

INTRODUCERE

I. VIAȚA ȘI ACTIVITATEA SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL

II. DOCTRINA CANONICĂ A BISERICII RĂSĂRITENE PRIVIND PUTEREA ÎNVĂȚĂTOREASCĂ ȘI EXERCITAREA EI

A. Puterea bisericească și exercitarea ei

1. Noțiunea juridico-canonice a puterii bisericești
2. Temeiuri canonice privind exercitarea puterii bisericești

B. Puterea învățătorescă și exercitarea ei

1. Rânduiești și norme canonice privind exercitarea puterii învățătoresci în Colecțiile apostolice
2. Dreptul și obligația clericilor de instituire divină de a propovădui dreapta credință în lumina sfintelor canoane

III. EXERCITAREA PUTERII ÎNVĂȚĂTOREȘTI DE CĂTRE IERARHUL ANTIM IVIREANUL PRIN PREDICĂ

A. Izvoarele predicii antimiene

B. Învățăturile transmise de mitropolitul Antim Ivireanul prin predicile sale

IV. EXERCITAREA PUTERII ÎNVĂȚĂTOREȘTI DE CĂTRE IERARHUL ANTIM IVIREANUL PRIN TIPĂRITURI, SCRIERI ȘI CORESPONDENȚĂ

A. Exercițarea puterii învățătoresci de către ierarhul Antim Ivireanul prin tipărituri și scrieri

B. Exercițarea puterii învățătoresci de către ierarhul Antim Ivireanul prin corespondență

CONCLUZII

În literatura de specialitate există astăzi nenumărate studii și chiar adevărate tratate care abordează în amănunt – atât din punct de vedere teologic, cât și din punct de vedere lingvistic literar – activitatea învățătoarească a ierarhului Antim Ivireanul. Cu toate acestea însă, nu avem încă studii – decât sporadic și pe anumite aspecte izolate din viața acestuia – care să ni-l înfățișeze pe Sfântul Antim Ivireanul ca pe un cunoscător și practicant al rânduielilor și normelor canonice prevăzute de sfintele canoane, deși acest lucru reiese cu prisosință atât din activitatea sa învățătoarească, cât și din cea sfințitoare și conducătoare. Proiectul Tezei mele de doctorat vine să completeze tocmai acest gol din literatura de specialitate.

În elaborarea Proiectului Tezei mele de doctorat m-am folosit de cele mai noi descoperiri, interpretări și abordări ale izvoarelor antimiene, apărute mai ales în contextul împlinirii a 300 de ani de la moartea martirică a mitropolitului Antim Ivireanul, pe care le-am raportat atât la textul legislației canonice, ortodoxe, din primul mileniu și al Pravilelor (bizantine) tipărite în Țările Române în secolul al XVII-lea cât și la textul comentariilor canoniștilor bizantini Zonara, Balsamon și Artisten (secolul al XII-lea) la sfintele canoane, dar și a altor canoniști ai Bisericii Răsăritene.

Desigur, am acordat o atenție deosebită studiilor și cercetărilor realizate în catedra de drept canonic a Universității „Ovidius” din Constanța, sub atenta supraveghere a profesorului coordonator, Nicolae V. Dură, precum și studiilor aparținând unor cercetători georgieni pe această temă, publicate atât în Țara noastră cât și în Georgia.

În felul acesta am reușit să aducem o contribuție importantă nu doar în ceea ce privește clarificarea anumitor confuzii și neclarități apărute în literatura de specialitate, cauzate în mare parte de necunoașterea sau ignorarea izvoarelor legislației canonice, ortodoxe, ci și în ceea ce privește activitatea învățătoarească exercitată de ierarhul Antim Ivireanul în viața Bisericii tocmai datorită importanței pe care a acordat-o legislației canonice și nomocanonice privind activitatea pastoral-canonice a unui ierarh al Bisericii Ortodoxe.

Teza de doctorat este structurată în 4 capitole principale, precedate de o introducere și urmate de o încheiere.

În primul capitol, intitulat „Viața și activitatea Sfântului Antim Ivireanul” am încercat să aduc o contribuție privind elucidarea unor neclarități și confuzii care încă planează asupra multor aspecte din viața și activitatea Sfântului Antim Ivireanul. Pentru atingerea acestui obiectiv m-am folosit atât de izvoarele oferite de cronicarii români și străini, cât și de ultimele cercetări, studii și descoperiri în domeniu, pe care le-am confruntat, acolo unde situația o impunea, cu legislația canonică și nomocanică.

De pildă, confruntând noile informații din scrisoarea trimisă în luna decembrie a anului 1709 de către Hrisant, patriarhul Ierusalimului unui paharnic al Țării Românești, pe nume Ianache Văcărescu, cu prevederile canoanelor 82 apostolic și 4 al Sinodului IV ecumenic (Calcedon, 451), precum și cu comentariul canonistului bizantin Balsamon la titlul I, capitolul 36 din Sintagma lui Fotie am ajuns la concluzia că „scrisoarea de iertare” pe care i-a oferit-o tânărului Andrei (Ivireanul) patriarhul Dositei al Ierusalimului nu poate fi considerată „carte canonică” de încuviințare din partea „stăpânului” sau „eliberatorului” său pentru a putea fi tuns în monahism și hirotonit, ci mai degrabă actul oficial prin care acesta a devenit om liber, calitate în care putea mai apoi să primească atât haina monahală, cât și slujirea preotească. În același fel, apelând la prevederile Sfintelor canoane (canonul 5 al Sinodului I ecumenic, canonul al 6 Sinodului ținut la Antiohia în anul 341; canonul 14 al Sinodului ținut la Sardica în anul 343 etc.), dar și la doctrina canonică, ortodoxă, am demonstrat că Antim a fost hirotonit ieromonah în perioada în care se afla sub jurisdicția Bisericii Sfântului Mormânt, ceea ce ne poate confirma – deși nu constituie o dovadă indubitabilă (așa cum s-a afirmat în literatura de specialitate) – că Antim a fost hirotonit ieromonah chiar de patriarhul Dositei, fie înainte, fie după venirea sa în Țările Române.

Cu privire la actul de caterisire emis de Patriarhia Ecumenică pentru delictul conjurației îndreptat împotriva domnitorului Nicolae Mavrocordat, dar și a altor învinuiri aduse mitropolitului Antim Ivireanul, s-a putut constata că există mai multe motive (în special de procedură) pentru care respectiva caterisire a fost necanonică, nedreaptă și „lovită de nulitate”.

În primul rând, cauza mitropolitului Antim Ivireanul nu a fost judecată de 12 ierarhi, dimpreună cu patriarhul ecumenic, în calitate de președinte, așa cum impunea jurisprudența consistoriului Patriarhiei Ecumenice la vremea respectivă, ci doar de 11, iar patriarhul ecumenic Ieremia al III-lea nu a semnat hotărârea de caterisire.

Apoi, în conformitate cu legislația canonică, ortodoxă, a primului mileniu creștin, un episcop trebuie să fie chemat în fața „sinodului ... prin episcopi și nu prin oricine”, și numai în cazul în care acesta refuză să se înfățișeze înaintea sinodului „după trei poftiri” poate fi judecat în lipsă¹ (cf. canonul 74 apostolic). Or, în cazul judecării mitropolitului Antim Ivireanul, Sinodul întrunit la Constantinopol „a acceptat ca deplin dovedite, acuzațiile aduse de domnitorul Nicolae Mavrocordat”², fără a respecta procedura de citare. De asemenea, în

¹ Apud I. N. FLOCA, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, note și comentarii*, Sibiu, 2005, p. 48.

² I. D. IVAN, *Nulitatea actului de caterisire a mitropolitului Antim Ivireanul*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 274.

sentința de caterisire nu s-a menționat „precis” documentele și mărturiile „cu care se susțin acuzațiile” și nici răspunsurile penitentului (acuzatului) la acuzațiile care i-au fost aduse³.

Un alt motiv pentru care actul de caterisire al mitropolitului Antim Ivireanul poate fi contestat este lipsa prezenței martorilor în procesul de judecată, procedură cerută atât de dreptul divin, cât și de legislația canonică, ortodoxă, care prevede ca acuzația adusă unui episcop să vină din partea a minim două (cf. canonul 75 apostolic) „persoane vrednice de încredere” (cf. canonul 74 apostolic). Iar Pravila cea Mare, citându-l pe canonistul bizantin Balsamon prevede ca „pentru pâra luorii darului arhiereului ... să fie 5 mărturii” (Glv. 22)⁴. Or, în sentința de caterisire, singurul martor menționat este „preapiosul” domnitor al Țării Românești. De asemenea, din sentința de caterisire a mitropolitului Antim Ivireanul lipsesc precizarea faptelor imputate și dovezile vinovăției acuzatului.

Pe lângă aceste mărturii, luând în considerare și faptul că domnitorul Nicolae Mavrocordat a cerut Porții Otomane printr-o scrisoare „o dezlegare și o poruncă” pentru pedepsirea „fizică” a lui Antim, am conchis că mitropolitul Antim Ivireanul nu a fost cu adevărat judecat de către patriarhia ecumenică, ci aceasta a emis „în grabă” o hotărâre de caterisire (necanonică), la presiunile făcute de familia Mavrocordat sau poate de însăși sultanul Ahmed al III-lea (1702-1730). De altfel, tot ceea ce s-a întâmplat cu mitropolitul Antim Ivireanul odată cu sosirea domnitorului Nicolae Mavrocordat de la Giurgiu la București a fost o punere în scenă a unui plan de mazilire a mitropolitului.

Evident, am încheiat această parte cu prezentarea evenimentelor care au determinat patriarhia ecumenică să ridice, în anul 1966 caterisirea nedreaptă a ierarhului Antim, precum și motivele care au stat la baza trecerii acestuia în rândul Sfinților.

Înm cel de-al doilea capitol, intitulat „Doctrina canonică a Bisericii Răsăritene privind puterea învățătoarească și exercitarea ei” am ținut să precizăm încă de la început că puterea bisericească își are originea în dreptul divin (cf. Matei 18, 18; 28, 18-19; Marcu 16, 15; Luca 24, 49; Ioan 3, 35; 10, 11; 12, 49; 13, 3; 15, 16 17, 2-3; 20, 21-22; 21, 15) și că la baza acesteia se află învățăturile Mântuitorului nostru Iisus Hristos.

Conform doctrinei canonice, ortodoxe, Mântuitorul Iisus Hristos a încredințat exercitarea puterii bisericești Sfinților Apostoli, care, la rândul lor, au transmis-o „urmașilor lor, pentru ajungerea sau împlinirea scopului pentru care a fost întemeiată”⁵.

³ Ibidem, p. 276.

⁴ *Îndreptarea Legii*, Ed. ARPR, București, 1962, p. 84.

⁵ N. V. DURĂ, *Biserica creștină în primele patru secole. Organizarea și bazele ei canonice*, în *Ortodoxia*, XXXIV (1982), nr. 3, p. 458.

Puterea bisericească este alcătuită din totalitatea mijloacelor „religioase”, „morale” și „materiale” de care se folosește Biserica în lucrarea sa mântuitoare.

Mijloacele de natură religioasă care intră în alcătuirea puterii bisericești, își au originea în dreptul divin și sunt cele care „continuă cele trei lucrări” (învățătoarească, sfințitoare și cârmuitoare) săvârșite de Mântuitorul nostru Iisus Hristos atunci când a „înfăptuit „mântuirea obiectivă”. Aceste mijloace, numite și „mijloace dumnezeiești” alcătuiesc „puterea bisericească specifică”, sau „puterea religioasă a Bisericii”. Elementele de natură religioasă care intră în alcătuirea puterii bisericești sunt învățătura de credință a Bisericii și „harul sfințitor”.

Printre mijloacele de natură morală care intră în alcătuirea puterii bisericești se numără toate normele morale și juridice emise de autoritatea bisericească în conformitate cu „normele religioase” necesare conducerii și organizării Bisericii, întregul „efort” de aplicare a acestor „norme” de către autoritatea bisericească și „voința credincioșilor”, la care unii canoniști adaugă și „chipul moral al acestei puteri, adică forța care iradiază din ea influențând conștiința oamenilor” și-i determină „... să accepte mijloacele de care izează autoritatea bisericească în exercițiul funcțiunii sale”⁶.

Mijloacele de natură materială care intră în alcătuirea puterii bisericești sunt toate acele elemente materiale pe care le folosește autoritatea bisericească în lucrarea ei, precum, fondul material folosit în păstrarea și difuzarea adevărului revelat, mijloacele de „sanționare” sau „pedepsire” a clericilor și credincioșilor, mijloacele de natură economică necesare în administrație etc. Spre deosebire însă de mijloacele materiale folosite de autoritățile Statului, autoritatea bisericească nu folosește mijloace de constrângere fizică, de represiune sau cu un caracter aflictiv.

Mijloacele religioase reprezintă „elementul esențial” al puterii bisericești, iar cele morale și materiale, intră în alcătuirea puterii bisericești ca un „suport” sau ca un „auxiliar” al celor religioase. Însă atât folosirea mijloacelor religioase, cât și a celor morale sau materiale „sunt deopotrivă necesare”.

Exercitarea puterii bisericești se realizează „potrivit celei mai bune împărțiri metodice, corespunzătoare naturii omenești, pe care însuși Domnul nostru Iisus Hristos a observat-o în lucrarea Sa mântuitoare, săvârșind prin acte deosebite, întâi lucrarea învățătoarească, apoi pe cea mântuitoare sau sfințitoare și apoi pe cea de cârmuitor”⁷.

⁶ Apud I. N. FLOCA, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. I, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1990, p. 212.

⁷ Ibidem, p. 214.

Plecând de la acest exemplu, canoniștii ortodocși împart și ei puterea bisericească în putere învățătoarească (ἐξουσία διδακτική), putere sfințitoare (ἐξουσία ιερατική) și putere cărmuitoare (ἐξουσία ποιμαντική ἢ διοικητική)⁸.

În ceea ce privește puterea învățătoarească, primul și cel mai bun exemplu de propovăduire neîntreruptă a cuvântului lui Dumnezeu ne-a fost oferit de însuși Mântuitorul nostru Iisus Hristos, care, „timp de trei ani și jumătate a străbătut în lung și-n lat”⁹ „toată Galileea, învățând în sinagogile lor” (cf. Mt. 4, 23). Apoi, Sfinții Apostoli au împlinit și ei această lucrare, din porunca Mântuitorului (Mt. 4, 23; 10, 5; 28, 19-20; Mc. 16, 15 etc.).

La această lucrare de propovăduire a Evangheliei au participat însă nu doar Sfinții Apostoli și cei investiți de aceștia prin Taina Hirotoniei, adică clericii de instituire divină, ci și simplii credincioșii „în număr destul de mare”, întrucât „Mântuitorul i-a chemat pe toți credincioșii ... să propovăduiască sau să vestească Evanghelia, mărturisindu-L pe El”¹⁰ (cf. Mt. 10, 32).

Întrucât în epoca apostolică „nu era încă stabilit prin dispoziții și reguli precise, cine are dreptul și obligația de a predica”¹¹, principiile enunțate de Mântuitorul Iisus Hristos și mărturisite prin viu grai sau consemnate în scris de Sfinții Apostoli au fost cele care au reglementat dreptul și obligația clericilor și credincioșilor de a propovădui adevărul revelat. Așa se face că fiecare ucenic al Mântuitorului „care avea darul profeției sau al învățaturii (I Cor. 14, 26), de la Duhul Sfânt, avea dreptul și datoria de a predica”¹².

Desigur, am făcut precizarea că în perioada apostolică, exercitarea puterii învățătoarești – de către Apostoli și ceilalți misionari creștini – s-a realizat în special prin „predica kerygmatică”, care avea un profund caracter misionar.

Am acordat apoi o atenție deosebită rânduielilor și normelor canonice privind exercitarea puterii învățătoarești prevăzute în Colecțiile apostolice, considerate a fi cele dintâi monumente scrise ale dreptului bisericesc.

În „Didahia celor 12 Apostoli” slujirea de „învățător” era atribuită clericilor de instituire divină, care, pentru a putea exercita puterea învățătoarească aveau nevoie de anumite calități fizice, spirituale și morale. Această lucrare, ne relevă și importanța acordată în epoca respectivă

⁸ N. MILAȘ, *Dreptul Bisericesc Oriental*, trad. din lb. germană de Dim. I. Cornilescu și Vasile S. Radu, revăzută de I. Mihălcescu, Tipografia „Gutenberg”, Joseph Göbl, București, 1915, p. 193.

⁹ N. V. DURĂ, *Învățarea dreptei credințe după canoanele Bisericii Ortodoxe*, în B.O.R., XCVIII (1980), nr. 5-6, p. 663.

¹⁰ Apud I. N. FLOCA, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. II, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1990, p. 12-13.

¹¹ N. V. DURĂ, *Învățarea dreptei credințe ...*, p. 664.

¹² Ibidem.

păstrării nealterate a învățăturii de credință, așa cum a fost ea lăsată de Mântuitorul nostru Iisus Hristos și transmisă prin Sfinții Apostoli.

Conform lucrării „Tradiția Apostolică”, învățarea și ascultarea cuvântului lui Dumnezeu reprezenta o activitate deosebit de importantă ce nu putea fi săvârșită decât în Sfânta Biserică. Aici, creștinii primeau atât „învățătură” de întărire în credință, cât și sfaturi practice pentru viața cotidiană. Tot prin această lucrare, creștinii erau îndemnați să citească doar ceea ce pot înțelege și este în acord cu învățătura primită de ei în Sfânta Biserică.

În „Constituțiile apostolice” se afirmă în mod expres faptul că mebrii clerului de instituire divină (episcopii, prezbiterii și diaconii) sunt cei care au datoria de a propovădui cuvântul lui Dumnezeu, iar creștinii au datoria de a-i asculta. Episcopul este numit însă „cel mai înalt dintre toți”, „slujitor al Cuvântului”, „paznic al cunoașterii”, „învățător al evlaviei”, „tată al vostru după Dumnezeu”, „stăpân și conducător al vostru”, „dumnezeul vostru părintesc de după Dumnezeu”, cel care „conduce clerul și stăpânește tot poporul”, arătându-se astfel că deține puterea bisericească deplinătatea ei. Prin urmare, episcopul, ca unul care va da socoteală înaintea lui Dumnezeu pentru „mai mulți” și „poartă de grijă de toți”, trebuie să fie tot timpul pregătit pentru a-i „învăța” pe cei care au nevoie. Căci „prin învățătură”, el poate tămădui pe cei care și-au îmbolnăvit sufletul, mai ales pe cei care s-au îmbolnăvit „în dihonii venite din credință”, adică s-au rătăcit de la dreapta credință sau au fost „doborâți” de păcate. De asemenea, în exercitarea puterii bisericești, inclusiv a celei învățătoarești, episcopului i se cere să aibă întotdeauna „discernământ”. Tot în această colecție, femeile sunt sfătuite să nu învețe în Biserică.

În lucrarea „Testamentul Domnului” este evidențiată răspunderea extraordinară pe care o are episcopul în ceea ce privește exercitarea puterii învățătoarești. Fără a-și însuși temeinic învățătura de credință, pe care trebuie să o împărtășească credincioșilor cu discernământ și invocând ajutorul lui Dumnezeu, episcopul nu-și poate îndeplini rolul de învățător al poporului. Mai mult, atunci când situația o cere, poate chiar încălca rânduiala postului, întrucât slujirea învățătoarească la care a fost chemat este mai mare decât împlinirea unei astfel de rânduieli. De asemenea, prezbiterii au datoria față de credincioșii lor de a-i învăța tot timpul dreapta credință și a-i învăța cum să se ferească de învățăturile greșite. În ceea ce-i privește pe diaconi, aceștia trebuie să-i viziteze pe catehumeni pentru a-i învăța dreapta credință.

Din examinarea rânduielilor și normele canonice cuprinse în „literatura apostolică” reiese cu prisosință faptul că activitatea învățătoarească este cea mai importantă lucrare lăsată de Mântuitorul nostru Iisus Hristos – prin Sfinții Apostoli, în baza succesiunii apostolice – clerului de instituire divină (episcopi, preoți și diaconi).

În cel de-al doilea subcapitol al acestei părți, intitulat „Dreptul și obligația clericilor de instituire divină de a propovădui dreapta credință în lumina sfintelor canoane” am evidențiat importanța exercitării puterii bisericești de către clerul de instituire divină (episcop, preot și diacon), în conformitate cu prevederile sfintelor canoane și a doctrinei canonice, ortodoxe. Astfel, plecând de la prevederile canonului 58 apostolic – prin care s-a statornicit obligația clerului (de instituire divină) de a învăța – pe care le-am coroborat cu comentariile canoniștilor bizantini, români, sârbi etc. am arătat că cea mai înaltă slujire la care a fost chemată preoția de instituire divină este exercitarea puterii învățătoarești, slujire care, în conformitate cu îndemnul Mântuitorului nostru Iisus Hristos (Mt. 28, 19-20) o precede chiar și pe cea „sfințitoare”. Iar dacă un cleric de instituire divină nu are capacitatea de a „învăța poporul”, acesta nici nu-și poate îndeplini misiunea sa preoțească.

Am precizat apoi că „episcopii au primit de la Sfinții Apostoli puterea învățătoarească, potestas ordinis și potestas jurisdictionis, dar niciunul nu exercită singur vreuna din puterile acestea”. De altfel, potrivit mărturiilor lăsate de „numeroasele sinoade din veacurile primare ale Bisericii ... atunci când se ivea vreo problemă cu privire la funcțiunea învățătoarească, care privea doctrina Bisericii ecumenice, episcopul respectiv se adresa episcopilor învecinați, pentru a hotărâ sinodaliter”. Aceasta pentru că „deplinătatea puterii în Biserică e întrunită în Sinodul episcopal al Bisericii Ortodoxe Ecumenice”¹³.

Conform doctrine canonice a Bisericii Răsăritene, „în Biserică, doar episcopii au dreptul deplin de a predica”¹⁴. Astfel, chiar dacă prezbiterii și diaconii, ca împuterniciți ai episcopilor, primesc puterea învățătoarească cu ocazia hirotoniei, în cazul în care episcopul constată că aceștia nu au aptitudinile necesare pentru o astfel de misiune „sau se îndoiește de ortodoxia credinței lor”, le poate lua acest drept.

Am arătat apoi că prin prevederile canonelor 33, și 64 ale Sinodului trulan (quinisext) s-a statornicit principiul canonic conform căruia „puterea de a învăța (ἁξίωμα διδασκαλίων, docendi auctoritatem), de a catehiza pe credincioși și a interpreta dogmele sinoadelor o are doar (μόνοις) ierarhia de drept divin”¹⁵.

Laicilor nu le este interzis cu desăvârșire să „învețe” sau să „răspundă la întrebările, ce li se pun referitoare la credință”, însă atunci când vor să propovăduiască sau să trateze în public – în Biserică sau în instituțiile de învățământ – învățături cu caracter dogmatic au nevoie de încuviințare din partea episcopului.

¹³ Ibidem, p. 666.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, p. 667.

Odată cu „organizarea Bisericii creștine” a apărut în Biserică și „problema jurisdicției” în ceea ce privește „predicarea învățăturii creștine”¹⁶. Prin urmare, conform prevederilor sfintelor canone (canonele 14, 35 apostolice; 8, 15 ale Sinodului I ecumenic; 2 al Sinodului II ecumenic, 8 al Sinodului III ecumenic; 17, 29 ale Sinodului IV ecumenic; 20 al Sinodului trulan (quinisext/V-VI ecumenic); 18 al Sinodului de la Ancira din anul 314; 13, 23 ale Sinodului de la Antiohia din anul 341; 3, 11, 12 ale Sinodului de la Sardica, din anul 343 ș.a.), dar și a doctrinei canonice, ortodoxe un episcop nu poate exercita puterea învățătoarească în afara eparhiei sale decât dacă primește împuternicire de la episcopului locului, sau dacă este solicitat „în privat” pentru a răspunde unor întrebări referitoare la învățătura de credință.

În conformitate cu prevederile sfintelor canoane (60 și 85 apostolice, 2 al Sinodului trulan, 59 și 60 ale Sinodului de la Laodiceea, 2 și 24 ale Sinodului de la Cartagina și 91 al Sfântului Vasile cel Mare), clericii de instituire divină (episcopul, preotul și diaconul) trebuie să cunoască cărțile canonice ale Sfintei Scripturi și să le folosească ca „izvor principal de inspirație pentru predica sa”¹⁷. Iar în interpretarea acestor cărți canonice, ei „trebuie să urmeze interpretarea dată de Sfinții Părinți, potrivit principiului <<consensus Ecclesiae dispersae>>”¹⁸.

În acest subcapitol am prezentat și alte rânduieli canonice, consfințite de sfintele canoane, precum, obligația episcopului de a cunoaște temeinic atât Sfânta Scriptură cât și Sfintele canoane (canonul 2 Sinodul VII ecumenic), datoria episcopului dar și a preotului de a predica în fiecare zi, sau măcar în zilele de sărbătoare (duminica) (canonul 19 trulan), interzicerea răspândirii de cărți eretice (canonul 60 apostolic), interzicerea născocirii unor alte învățături decât cele statornicite de Sfinții Părinți (canonul 7 Sinodul III ecumenic) ș.a.

În cel de-al III-lea subcapitol, intitulat „Exercitarea puterii învățătoarești de către Sfântul Antim Ivireanul prin predică” am arătat importanța pe care a acordat-o ierarhul Antim Ivireanul exercitării puterii învățătoarești, cu exemple concrete din didahiile sale, precum și măsura în care a cunoscut și transmis – prin intermediul predicilor sale – dispozițiile de principiu enunțate de sfintele canoane.

În perioada în care a activat Antim Ivireanul ca egumen, episcop de Râmnic și mitropolit, adică sfârșitul secolului al XVII-lea, începutul secolului al XVIII-lea, în Țările Române limba oficială din Biserică nu era limba vorbită de locuitorii țării, ci o limbă neînțeleasă de „masa poporului” și, în unele cazuri, nici măcar de preoți. De asemenea, în majoritatea bisericilor nu se predica, ci, în cel mai fericit caz se citeau cazaniile mitropolitului Varlaam,

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, p. 668.

¹⁸ Ibidem.

care fără îndoială „au întreținut veacuri de-a rândul, până în zilele noastre evlavie credincioșilor”, dar care erau „închegate cu mult înainte” și „aveau un caracter general și inactual”¹⁹. Conștient de această realitate, pe care a observat-o atât în Moldova, pe când era stareț la Cetățuia, cât și în Țara Românească, ca tipograf, episcop și mitropolit, Antim Ivireanul și-a propus să participe la efortul de trecere de la „cazania fixată definitiv în scris, la predica vie”²⁰.

În lucrarea sa, cunoscută sub numele de „Învățătură bisericească”, tipărită la Târgoviște, în anul 1710, Mitropolitul Antim Ivireanul scria că niciodată nu se întristează și nu se mârșnește mai mult decât atunci când vede că preoții săi, din cauza la „atâta prostie”, „atâta neînvățătură” și „atâta nedumireală” nu sunt de niciun ajutor „ticăloasei turme”²¹. De asemenea, într-una din predicile sale ținute la „duminica lăsaului sec de brânză”, Antim Ivireanul afirma că, dacă preoții sunt „proști și de carte și de chibzuială, cu ce vor putea învăța norodul?”²².

Lucrarea pe care a întreprins-o Antim Ivireanul, și anume, tipărirea de cărți de cult și de învățătură și în limba română; rostirea de predici conforme cu nevoile ascultătorilor, scrierea și răspândirea unor cuvinte de învățătură adresate preoților etc. a venit să completeze tocmai acest gol, și anume, dezvoltarea mijloacelor de propovăduire a adevărilor de credință. Concret, Antim Ivireanul a încercat să pună la dispoziția păstoriților săi resursele de care aveau nevoie aceștia pentru a putea fi într-adevăr utili Bisericii lui Hristos. Iar prin această lucrare, a dovedit cu prisosință faptul că înțelegea rolul primordial al activității învățătoarești – indicat atât de textul Sfintei Scripturi (Matei 28, 19; Romani, X, 14 etc.), cât și de cel al Sfintelor canoane (canonul 58 apostolic, 64 al Sinodului V-VI ecuemnic etc.).

De la Sfântul Antim Ivireanul ne-au rămas „Didahiile sale”, alcătuite și rostite în perioada în care a fost mitropolit al Ungrovlahiei. Această operă omiletică, despre care s-a spus că este „cea mai înaltă expresie a cuvântului rostit până la acea dată”²³, cuprinde 28 de „didahii”, rostite la marile sărbători și 7 „predici ocazionale”.

În primul subcapitol al acestei părți, intitulat „Izvoarele predicii antimiene” am arătat că principalul izvor al predicilor alcătuite de Ierarhul Antim Ivireanul este Sfânta Scriptură, din

¹⁹ A. I. CIUREA, *Antim Ivireanul – predicator și orator*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I (Mărturisitor al credinței prin predică și tipar), Ed. Basilica, București, 2016, p. 183-184.

²⁰ Ibidem, p. 184.

²¹ *Învățătura bisericească la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învățătura preoților, acum într-această chip tipărită în sfânta Mitropolie în Târgoviște, la anul de la Hristos 1710. Să se dea în dar preoților*, în Sf. ANTIM IVIREANUL, *Scrieri*, Ed. Basilica, București, 2011, p. 110.

²² Idem, *Cuvânt de învățătură la duminica lăsaului sec de brânză II*, în Sf. ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 205.

²³ G. ȘTREMPPEL, *Introducere*, în Sf. ANTIM IVIREANUL, *Opere*, Ed. Minerva, București, 1972, p. XLII.

care citează cu abundență. Astfel, până și „cea mai neînsemnată afirmație, ca și adevărurile cele mai de seamă ...”, dar și problemele sau ideile care frământă pe creștinii timpurilor sale „... sunt sprijinite, întărite, lămurite și înfățișate pe baza textelor sfinte”²⁴.

Cel de-al doilea izvor folosit de ierarhul Antim Ivireanul în alcătuirea didahiilor sale sunt scrierile Sfinților Părinți, pe care îi citează adesea în predicile sale, nominalizându-i sau folosind formula „Dumnezeieștii Părinți se unesc într-un gând și zic ...”²⁵.

Despre importanța interpretării Sfintei Scripturi în duhul și în hotarele așezate de Sfinții Părinți însăși mitropolitul Antim ne dă mărturie în multe din predicile sale. De pildă, în cea de-a doua Didahie la sărbătoarea Sfântului Nicolae, Antim Ivireanul afirma că nu sunt „păstori” adevărați ai turmei Mântuitorului Iisus Hristos, aceia care „să fac ei mai învățați, mai dreapți, mai buni și mai vrednici decât Sfinții Părinți și decât apostolii și nu țin seamă într-o nimica cele ce au zis ei și le-au așezat spre cinstirea Bisericii, spre întemeierea credinței și spre folosul cel de obște, ca niște călcători de lege ce sânt”²⁶. Apoi, în Didahia la Duminica Vameșului, Antim Ivireanul afirma că așa cum „un om casnic”, pentru a semăna „grâu curat în holda lui, pune multă nevoie de-l cernere și-l curăță de neghină”, tot așa și Sfinții Părinți „... au pus multă nevoie de au cernut cu ciurul chibzuiei toată Sfânta Scriptură ...”²⁷.

Astfel de mărturii, ne-au determinat să conchidem că mitropolitul Antim Ivireanul cunoștea rânduiala canonică, prevăzută și de sfintele canoane, conform căreia, cărțile canonice ale Sfintei Scripturi trebuie să constituie izvorul principal al oricărei predici, iar interpretarea acestor texte nu trebuie să depășească niciodată hotarele așezate de Sfinții Părinți (cf. canonul 19 al Sinodului V-VI ecumenic).

Între izvoarele care au stat la baza alcătuirii predicilor Antimiene se numără și sfintele canoane, ale căror prevederi mitropolitul Antim Ivireanul le-a cunoscut și respectat. În susținerea acestei ipoteze am adus însăși mărturia Sfântului Antim Ivireanul, care de multe ori făcea referire expresă în predicile sale la „pravilă” și chiar mărturisește că „nebăgarea în seamă a a celor hotărâte și așezate în legi și pravilă” constituie un păcat de moarte, pentru că „naște necredința și lepădarea de Dumnezeu”²⁸.

²⁴ A. I. CIUREA, *Antim Ivireanul – predicator și orator*, ..., p. 206.

²⁵ Predoslovie la Cuvântul de învățătură în Duminica Florilor, în Sf. ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, ..., p. 226.

²⁶ *Învățătură la Sfântul Părintele nostru Nicolae II*, în Sf. ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, ..., p. 144.

²⁷ *La Duminica Vameșului. Cuvânt de învățătură*, în Sf. ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, ..., p. 178.

²⁸ *Cuvânt de învățătură la Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos*, în Sf. ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, ..., p. 151.

În cadrul proiectului Tezei mele de doctorat m-am limitat la abordarea acelor izvoare care au legătură directă cu normele și rânduielile canonice prevăzute de sfintele canoane, fără a face referire la alte izvoare, deja dezbătute și tratate în literatura de specialitate.

În cel de-al doilea subcapitol al acestei părți, intitulat „Învățăturile transmise de mitropolitul Antim Ivireanul prin predicile sale” m-am oprit doar asupra acelor învățături care fac trimitere directă la rânduielile și normele canonice prevăzute de legislația canonică, ortodoxă din primul mileniu creștin, pe care, cel mai probabil mitropolitul Antim a cunoscut-o prin intermediul Pravilei celei Mari (tipărită la Târgoviște, în anul 1652). Aceste învățături pe care le-a împărtășit destinatarilor didahiilor sale constituie o mărturie a faptului că într-adevăr Antim Ivireanul cunoștea și prețuia în mod deosebit prevederile sfintele canoane.

Prin predicile sale, Antim Ivireanul a transmis conducătorilor vremii, clerului și credincioșilor învățătura de credință a Bisericii ortodoxe, așa cum a fost ea statornicită la Sinoadele ecumenice. Printre adevărurile de credință transmise de mitropolitul Antim Ivireanul prin Didahiile sale se numără: credința în Dumnezeu, dogma Sfintei Treimi, ascultarea de Biserică, cunoașterea lui Dumnezeu, întruparea Mântuitorului nostru Iisus Hristos și preacinstirea Maicii Domnului, mântuirea obiectivă și mântuirea subiectivă, judecata viitoare ș.a.

Rânduielile și normele canonice la care face trimitere Ierarhul Antim Ivireanul în predicile sale sunt: a) ferirea de eretici, pe care îi numea „vrășmașii Bisericii”²⁹ și de păstori falși, pe care îi numea „năemiți”, „furi și tâlhari”³⁰; b) Sfânta Taină a Botezului se săvârșește „în numele Sfintei și cinstite Troițe”³¹ (Sfintei Treimi) – adică în conformitate cu prevederile canonului 49 apostolic – și are ca efect „mântuirea păcatelor omului și curățenie de păcatul cel strămoșesc”³², „efect” despre care ne dă mărturie și canonul 110 al Sinodului întrunit la Cartagina în anul 419; c) obligativitatea participării în fiecare zi de duminică și sărbătoare la Sfânta Liturghie (cf. canonul 11 al Sinodului ținut la Sardica în anul 343; canonul 80 al Sinodului V-VI ecumenic); d) repausul duminical, pe care creștinii – conform didahiei din duminica lăsatului sec de brânză – nu trebuie să-l poftască „pentru beții, ca și jidovii” (cf. canonul 29 al Sinodului de la Laodiceea); și e) mai multe rânduieli legate de Sfânta Taină a Spovedaniei (spovedania trebuie făcută înaintea duhovnicului (episcop sau preot), care este asemenea unui doctor în Scaunul Spovedaniei, operând și oferind tratament (cf. canonul 102

²⁹ *Luna lui Dechemvrie, 6. Cazanie la Sfântul Nicolae I*, în Sf. ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, ..., p. 135.

³⁰ *Învățătură la Sfântul Părintele nostru Nicolae II*, în Sf. ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, ..., p. 143.

³¹ *Cuvânt de învățătură la Bogoiavlenie*, în Sf. ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, ..., p. 174.

³² *Ibidem*, p. 171.

trulan); creștinii au datoria de a „alerga” la „duhovnici de ispravă” despre care știu „că sânt mai învățați” pentru a-i putea îndrepta „spre cele de folos” și nu la orice „blestemat”; în Scaunul Spovedaniei trebuie să meargă atât simplii credincioși, cât și clericii de instituție divină; păcatele trebuie să mărturisite cu căință; cei care își urăsc semenii, îi zavistuesc, le poartă „pizmă” sau nu-i pot ierta pe cei ce le-au greșit, duhovnicul trebuie să aplice principiul canonic al acriviei și numai atunci când arată adevărată pocăință, duhovnicul poate aplica principiul economiei; „canonul” (epitimia) primit în Scaunul Spovedaniei trebuie împlinit întocmai de penitenți, căci altfel nu se pot vindeca de bolile sufletești; spovedania trebuie făcută întotdeauna de bunăvoie și fără a avea interese ascunse ș.a.).

Din evaluarea învățăturilor transmise de ierarhul Antim Ivireanul prin intermediul didahiilor sale reiese că acesta cunoștea atât textul Sfintei Scripturi cât și interpretarea acestui text făcută de marii Părinți ai Bisericii (Sfântul Ioan Hrisostom, Sfântul Vasile cel Mare, ș.a.). Tot din învățăturile transmise prin didahiile sale, reiese și că ierarhul Antim Ivireanul a fost „... și un bun cunoscător al Sfintelor canoane, ale căror prevederi le-a respectat și le-a aplicat cu strictețe și în privința activității sale învățătoarești”³³, dar și un cunoscător al Pravilelor Țării (Pravila de la Govora, din anul 1640 și Pravila de la Târgoviște, din anul 1652). i) condamnarea unor păcate precum, sacrilegiul, jocurile și petrecerile etc.

Cel de-al IV-lea capitol, intitulat „Exercitarea puterii învățătoarești de către Sfântul Antim Ivireanul prin tipar, scrieri și corespondență” l-am împărțit în două subcapitole, și anume: A. „Exercitarea puterii învățătoarești de către ierarhul Antim Ivireanul prin tipărituri și scrieri” și B „Exercitarea puterii învățătoarești de către ierarhul Antim Ivireanul prin corespondență”.

În primul subcapitol am precizat încă de la început importanța tipăriturilor și a scrierilor antimiene în contextul realității politice și religioase de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

În evaluarea izvoarelor tipăriturilor și scrierilor antimiene nu doar că m-am limitat la aspectele care sunt în legătură directă cu activitatea canonică de exercitare a puterii bisericești a Sfântului Antim Ivireanul, dar am ținut seama și de ultimele cercetări realizate de reputați specialiști din Georgia și România (academicieni, universitari, cercetători avizați etc.) cu prilejul împlinirii a 300 de ani de la moartea martirică a Sfântului Antim Ivireanul – publicate în anul 2016 în două volume, unul în limba română și celălalt în limba engleză – coordonate și

³³ T. PETRESCU, B. CHIRILUȚĂ, *Despre predicile lui Antim Ivireanul și tematica lor*, în N. V. Dură et al. (coord.), *Sfântul Antim Ivireanul. Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 12.

publicate de erudiții profesori ai Universității Ovidius, Facultatea de Teologie, ÎPS Teodosie Petrescu, Pr. Prof. Nicolae Dură și Cătălina Mititelu.

Din evaluarea operei tipografice a Sfântului ierarh martir Antim Ivireanul ce însumează 41 de cărți tipărite de el și 24 de cărți tipărite sub coordonarea sa reiese cu prisosință faptul că acesta a fost un misionar în ceea ce reprezintă propovăduirea învățaturii de credință a Bisericii ortodoxe atât în Țară, cât și peste hotare, un apărător al dreptei credințe, ortodoxe, în fața ofensivei catolice și protestante, un apărător al învățaturii de credință a Bisericii privind cinstirea sfinților și a sfintelor moaște, un susținător al rezistenței împotriva abuzurilor „papistașilor” din Transilvania, precum și împotriva prozelitismului făcut de misionarii romano-catolici în Țara Românească. De asemenea, prin tipăriturile sale, ierarhul Antim Ivireanul a venit în sprijinul tuturor creștinilor de limbă greacă, care, la vremea aceea se aflau „sub dominație otomană” și nu puteau să tipărească cărți; a pus la dispoziția clericilor și credincioșilor știutori de carte importante mijloace de propovăduire și apărare a dreptei credințe; a contribuit la efortul de generalizare a folosirii limbii române în cadrul cultului divin public din Țările Române; a contribuit la dezvoltarea limbii române; a contribuit la „întărirea rolului limbii arabe vorbite în cultul Bisericii din Antiohia” și la „întărirea credinței ortodoxe în fața prozelitismului romano-catolicilor ... și al protestanților, și unii, și alții folosindu-se de cartea tipărită”³⁴; a pus la dispoziția Bisericilor din Răsăritul Ortodox – asupra de Poarta Otomană – mijloacele necesare exercitării puterii bisericești (învățătoarești, sfințitoare și chiar cârmuitoare) etc.

Între scrierile ierarhului Antim Ivireanul se numără următoarele lucrări: „Învățătură bisericească”, „Capete de poruncă”, „Sfătuiri creștine politice” (în limba greacă vulgară), „Învățătură pre scurt pentru Taina pocăinței”, „Chipurile Vechiului și Noului Testament”, „Așezământul Mănăstirii Antim”, „Hrisovul Arhieresc ...”, precum și versuri, rugăciuni, prefețe, postfețe și dedicații care însoțesc unele tipărituri antimiene.

Mesajul transmis de ierarhul Antim Ivireanul prin cartea sa, „Învățătură pre scurt pentru Taina Pocăinței” este că Sfânta Taină a Spovedaniei nu poate fi săvârșită fără respectarea rânduielilor canonice, ortodoxe, consfințite în cărțile de cult, în pravile, în canoane etc. Din acest motiv, dacă preoții și episcopii duhovnici nu au anumite calități – prevăzute de sfintele canoane – și, mai ales, dacă nu cunosc învățătura Bisericii cuprinsă în Cărțile sfinte și sfintele canoane nu își pot îndeplini misiunea la care au fost chemați.

³⁴ I. CROITORU; I. FEODOROV, *Liturghierul greco-arab*, în P. CHIȚULESCU (coord.) et al., *Antim Ivireanul: opera tipografică*, Ed. Institutul Cultural Român, București, 2016, p. 96.

Cartea „Învățătură bisericească” este structurată în trei părți. Prima parte am denumit-o sugestiv „micul catehism” întrucât cuprinde învățătura de credință ortodoxă (pe scurt) așa cum a fost ea expusă în Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă, cu mici intervenții ale autorului. Cea de-a doua și cea de-a treia parte a acestei cărți cuprind o serie de norme, alcătuite sub forma unor îndrumări canonice ce își au izvorul în sfintele canoane, în Pravila cea Mare (Târgoviște, 1652) dar și în obiceiul canonic, așa după cum reiese cu prisosință din conținutul lor. Scopul alcătuirii acestei lucrări a fost acela de a oferi clerului posibilitatea de a exercita puterea învățătoarească și sfințitoare în conformitate cu învățătura de credință a Bisericii și rânduielile canonice, ortodoxe.

Lucrarea „Capete de poruncă” a fost alcătuită și tipărită pentru a completa îndrumările tipărite în „Învățătură bisericească” cu altele noi, impuse de o nouă situație politică din Țara Românească, și anume, urcarea la tron a domnitorului Ștefan Cantacuzino. Această lucrare, dimpreună cu cea tipărită în anul 1710 au reprezentat adevărate îndreptare canonice pentru preoți, în timpul păstoririi mitropolitului Antim Ivireanul.

Prin alcătuirea și tipărirea lucrării „Sfătuirii creștine politice”, o lucrare proprie, de selectare și transpunere a învățăturilor de credință ortodoxă, într-un limbaj ușor de înțeles mitropolitul Antim Ivireanul a încercat să transmită atât domnitorului Ștefan Cantacuzino, cât și boierilor de la Curtea domnească care sunt „responsabilitățile” pe care le au aceștia „față de Biserica lui Dumnezeu” și față de „poporul mărturisitor al credinței creștine ortodoxe”³⁵.

De asemenea, lucrările ce ni s-au păstrat în manuscris de la Sfântul Antim Ivireanul – ca de altfel și prefețele, postfețele, dedicațiile etc. ce însoțesc tipăriturile sale constituie – completează șirul mărturiilor ce ni-l înfățișează pe ierarhul Antim Ivireanul ca pe un cunoscător și practicant al rânduielilor și normelor canonice prevăzute de sfintele canoane și legislația nomocanică.

În cel de-al doilea subcapitol, intitulat „Exercitarea puterii învățătoarești de către ierarhul Antim Ivireanul prin corespondență” am făcut mai întâi o evaluare a corespondenței întreținute de ierarhul Antim Ivireanul cu membrii clerului și credincioșii din Șcheii Brașovului și am constatat că acesta aplica și folosea prevederile cuprinse în Pravila cea Mare și în sfintele canoane în mod curent și nu sporadic sau întâmplător. De asemenea, am constatat că ierarhul Antim Ivireanul s-a implicat activ în păstoria rezistenței ortodoxe din zona Brașovului prin hirotonirea unor preoți și diaconi, prin cărți și scrisori de îndrumare care să-i ajute în lupta cu

³⁵ I. CROITORU, *Antim Ivireanul, Sfaturi creștino-politice, București, 1715*, în P. CHIȚULESCU (coord.) et al., *Antim Ivireanul: opera tipografică*, ..., p. 198.

uniații ș.a. Toate aceste acte de ajutorare a creștinilor din Șcheii Brașovului nu sunt altceva decât mijloace de exercitare a puterii Bisericești în general și a celei învățătoarești în mod special.

În cea de-a doua parte a acestui subcapitol am arătat că pretențiile Patriarhiei Ierusalimului – susținute și de Patriarhia Ecumenică – asupra mănăstirilor închinat din Țara Românească au fost exagerate, necanonice și abuzive. De asemenea, am arătat că în fața unor astfel de pretenții mitropolitului Antim Ivireanul nu a rămas pasiv, ci i-a atras atenția patriarhului ecumenic Atanasie că prin emiterea unei hotărâri pe această temă de către Patriarhia Constantinopolului se încalcă statutul de autocefalie (existent sub forma autonomiei la vremea aceea) a Mitropoliei Ungrovlahie. Mai mult, mitropolitul Antim a ținut să-i precizeze patriarhului ecumenic Atanasie că mănăstirile „închinat” nu sunt „stavropighii” al Sfântului Mormânt în adevăratul sens al cuvântului, ci doar un mijloc de manifestare a „mlei creștine” față de Biserica Ierusalimului.

Din evaluarea conținutului scrisorilor avute la dispoziție pe această temă am ajuns la concluzia că mitropolitului Antim Ivireanul nu a făcut altceva decât să apere drepturilor mitropoliei Ungrovlahiei în fața pretențiilor hegemonice ale Constantinopolului și Ierusalimului de a-și extinde aria de jurisdicție și asupra teritoriilor aflate Țara Românească.

În felul acesta, ierarhul Antim Ivireanul a devenit „model și referință” și „pentru vredniciei ierarhi români de mai târziu, precum, de exemplu, mitropolitul Veniamin Costache” sau Melchisedec Ștefănescu, „în care Mihail Kogălniceanu și Cuza Vodă au găsit persoana abilitată în acțiunea revendicărilor averilor mănăstirilor aflate în posesia grecilor din cele patru patriarhate grecești (Constantinopol, Ierusalim, Alexandria și Antiohia)”³⁶.

În fine, scrisorile sale rămân o mărturie incontestabilă a faptului că ierarhul Antim Ivireanul a fost un bun cunoscător al sfintelor canoane și a legilor „imperiale”, pe care le-a aplicat cu acrivie în întreaga sa activitate misionar pastorală.

Din paginile concluziilor, cititorul avizat are posibilitatea să constate și contribuția pe care am reușit să o aduc atât domeniului studierii activității învățătoarești a Sfântului ierarh martir Antim Ivireanul, cât și în domeniul aplicării legislației canonice, ortodoxe, a primului mileniu creștin cu privire la exercitarea acestei puteri bisericești.

De altfel, Proiectul Tezei mele de doctorat îl înfățișează pe ierarhul Antim Ivireanul ca pe un cunoscător și practicant riguros al rânduielilor și normelor canonice, prevăzute atât de legislația canonică a primului mileniu creștin, cât și de legislația nomocanonică (Pravile) a Țării, pe care georgianul Antim a cunoscut-o și a aplicat-o ținând seama și de „Legea Țării”.

³⁶ N. V. DURĂ, *Forme și stări de manifestare ale autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. Mărturii istorice, eclesiologice și canonice*, în vol. *Autocefalia libertate și demnitate*, Ed. Basilica, București, 2010, p. 141.

Iar această concluzie ne îndreptățește să afirmăm că tocmai datorită pregătirii sale și în domeniul legislației canonice și nomocanonice tipograful Antim de origine gruzină, ajuns mitropolit al Țării Românești în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, a reușit să fie un adevărat mărturisitor și apărător atât al ortodoxiei din Țările române cât și din alte părți ale Bisericii Ortodoxe.

Bibliografie selectivă:

Izvoare:

1. **Andrieu baron de Șaguna**, *Enchiridionu, adică Carte manuale de canoane ale unei, sântei, sobornicesci, și apostolesci Biserici cu Comentare*, Tipografia Arhidiecezana, Sibiu, 1871.
2. **Antim Ivireanul**, *Despre Păstoria Credincioșilor*, selecție texte, introducere și comentarii de A. Agachi, Ed. Cuvântul Vieții a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, București, 2016.
3. **Idem**, *Didahii*, Ed. Basilica, București, 2016.
4. **Idem**, *Opere*, Ed. Minerva, București, 1972.
5. **Idem**, *Predici*, Ed. A.R.P.R., București, 1962.
6. **Idem**, *Scrieri*, Ed. Basilica, București, 2011; 2016.
7. **Idem**, *Scrisori*, ed. a II-a revizuită, Ed. Basilica, București, 2016.
8. **Boroianu, D. G.**, *Dreptul Bisericesc. Canoanele Sfintei Biserici Ortodoxe de Răsărit așezate după chestiuni și cu interpretări*, vol. I, Tipografia „Dacia”, Iași, 1899.
9. **Del Chiaro, Anton Maria Fiorentino**, *Revoluțiile Valahiei*, Ed. Viața Românească, Iași, 1929.
10. **Dron, C.**, *Canoanele. Text și interpretare*, vol. I-II, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1932.
11. **Erbiceanu, C.**, *Canoanele Sfinților și prea lăudaților apostoli comentate*, în BOR, XXIII(1899), (nr. 8, p. 725-752; nr. 9, p. 849-874; nr. 11, p. 988-1019).
12. **Idem**, *Canoanele sinoadelor ecumenice*, în BOR, XXIV (1900), (nr. 5, p. 412-443; nr. 6, p. 505-527; nr. 7, p. 629-635).
13. **Eusebiu de Cezareea**, *Istoria bisericească*, Cartea IV, cap. VI, în PSB, vol. XIII, trad. T. Bodogae, Ed. IBMBOR, București, 1997, p. 28-391.
14. **Floca, Ioan N.**, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, note și comentarii*, Sibiu, 2005.
15. **Greceanu, Radu**, *Începutura istoriei vieții luminatului și prea creștinului domnului Țării Românești, Io Constandin Brâncoveanu Basarab-Voievod, dă când Dumnezeu cu domniia l-au încoronat, pentru vremile și întâmplările ce în pământul acesta în zilele Mării-Sale s-au întâmplat*, în M. GREGORIAN (editor), *Cronicari munteni*, vol. III, București, 1984.
16. **Ipolit din Roma**, *Tradiția Apostolică*, în I. ICĂ Jr., *Canonul Ortodoxiei*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p. 573-589.
17. **L'Huiller, Peter**, *Dreptul Bisericesc la Sinoadele ecumenice I-IV*, trad. Alexandru I., Stan, Ed. Gnosis, București, 2000.
18. **Milaș, Nicodim**, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, trad. Uroș Kovincici, Nicolae Popovici, Tipografia Diecezană, Arad, (vol. I, part. I, 1930; vol. I, part. II, 1931; vol. II, part. I, 1934; vol. II, prt. II, 1936).
19. **Neofit, Patriarh al Constantinopolului**, *Pidalion. Cârma Bisericii Ortodoxe*(trad. rom.) Ed. Credința strămoșească, Iași, 2007.
20. **Popescu, Radu**, *Istoriile Domnilor Țării Rumânești*, în M. Gregorian (editor), *Cronicari Munteni*, vol. I, Ed. pentru literatură, București, 1984, p. 225-577.
21. **Ραλλη, Γ.Α. και Ποτλη, Μ.**, *Συνταγμα των Θεϊων και Ιερων Κανονων των τε Αγιων και Πανευφημων Αποστολων, και των Ιερων Οικουμενικων και τοπικων Συνοδων, και των κατα μερος Αγιων Πατερων*, Εκ της Τυπογραφιας Γ. Χαρτοφυλακος, Αθηνησιν, τομ. II, 1852, τομ. III, 1853.
22. *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. I, II și III, ed. bilingvă, trad. R. Perșa, Ed. Basilica, București, 2018.
23. *Canoanele (Bisericești ale) Sfinților Apostoli prin Clement*, în I. ICĂ Jr., *Canonul Ortodoxiei*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p. 591-595.
24. *Catehismul Bisericii Catolice*, Ed. A.R.C.B., București, 1993.
25. *Catehismul creștinului dreptcredincios*, Sibiu, 1956.

26. *Constituțiile Sfinților Apostoli prin Clement*, în: I. Ică Jr., *Canonul Ortodoxiei*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p. 597-784.
27. *Credința Ortodoxă*, Ed. Moldovei și Bucurinei, Iași, 1996.
28. *Didahia celor Doisprezece Apostoli*, în: I. Ică Jr., *Canonul Ortodoxiei*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p. 565-572.
29. *Fontănele și codicii dreptului bisericescu ortodoxu cu unu apendice care conține Învățătura celor 12 Apostoli*, trad. din textul original grecesc de Constantin Popovici Jr., Edit. autorului – Tipografia Arhiepiscopală, Cernăuți, 1886.
30. *Îndreptarea Legii*, Ed. ARPR, București, 1962.
31. *Învățătura de credință creștină ortodoxă*, Ed. IBMBOR, București, 1952.
32. *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe, 1642*, trad. Alexandru Elian, Ed. IBMBOR, București, 1981.
33. *Testamentul sau cuvintele pe care înviind din morți Domnul nostru le-a spus sfinților Săi apostoli și care au fost scrise în opt cărți prin Clement Romanul, ucenicul lui Petru*, în: I. Ică Jr., *Canonul Ortodoxiei*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p. 785-834.

Lucrări de specialitate (Cărți, Tratatate):

1. **Alaba, Radu**, *Antim Ivireanul și vremea lui*, Ed. Tineretului, București, 1962.
2. **Antim Ivireanul**, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii*, introd., studiu filologic-lingvistic, notă asupra ediției și indice de Alina CAMIL, Ed. Basilica, București, 2015.
3. **Bianu, Ioan; Hodoș, Nerva**, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, tomul I (1508-1716), București, 1903.
4. **Bughiu, Arhim., Sofian**, *Sfântul Antim Ivireanul și Mănăstirea Tuturor Sfinților*, Ed. Bizantină, București, 2005.
5. **Cantemir, Dimitrie**, *Istori'a Imperiului Ottomanu, crescerea și scăderea lui*, trad. I. Hodosiu, part. I, București, 1876.
6. **Cândea, Virgil et al.**, *Pagini din trecutul diplomației românești*, Ed. Politică, București, 1966.
7. **Chițulescu (coord.), Policarp**, *Tipărituri din Țara Românească în Biblioteca Sfântului Sinod*, Ed. Basilica, București, 2009.
8. **Croitoru, I. Marian**, *Sfântul Antim Ivireanul – apărător al legii strămoșești*, Ed. Praxis a Arhiepiscopiei Râmnicului, Râmnic Vâlcea, 2019.
9. **Djindjihașvili, Fanny**, *Antim Ivireanul, cărturar umanist*, Ed. Junimea, Iași, 1982.
10. **Dobrescu, Nicolae**, *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece 1716-1739*, București, 1906.
11. **Idem**, *Întemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1906.
12. **Dură, Nicolae V.**, *Le regime de la synodalité selon la législation canonique conciliaire, oecuménique, du I-er millénaire*, Edit. Ametist '92, București, 1999.
13. **Idem**, *Organizarea Bisericii etiopiene și bazele ei canonice*, Ed. IBMBOR, București, 1990.
14. **Idem**, „*Scythia Minor*” (Dobrogea) și Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV-XIV), ed. a II-a, Ed. Ovidius University Press, Constanța, 2008.
15. **Giurescu, Constantin C.**, *Istoria Românilor*, vol. III, Ed. All, București, 2010.
16. **Iorga, Nicolae**, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, Ed. Saeculum I.O., București, 2012.
17. **Idem**, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1969.
18. **Kvesitadze, Giorgi și Dură, Nicolae V.**, *The Roots of the Georgian and Romanian Science and Culture*, Ed. AOSR, București, 2017.
19. **Lazăr, Ioan St.**, *Sfântul Antim Ivireanul – orator creștin*, Ed. Conphys, Râmnic Vâlcea, 2006.
20. **Mazilu, Dan Horia**, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, Ed. Minerva, București, 1999.
21. **Mititelu, Cătălina**, *Pravilele românești, tipărite, din secolul al XVII-lea. Infracțiuni și pedepse*, București, Ed. Didactică și Pedagogică RA, 2012.
22. **Nazăru, Sebastian**, *Martiriul Sfântului Antim Ivireanul. O nouă lectură a surselor istorice*, Ed. Cuvântul Vieții, București, 2017.
23. **Nițescu, Veniamin**, *Despre penitență, Teză pentru Licență*, Tipografia Gutenberg, București, 1896.
24. **Picioruș, Geanina**, *Antim Ivireanul, avangarda literară a paradisiului*, Ed. Teologie pentru azi, București, 2010.

25. **Popovici, Dumitru Dănuț**, *Propovăduirea dreptei credințe în lumina Sfințelor Canoane*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 2008.
26. **Ștefănescu, Melchisedec**, *Viața Mitropolitului Antim Ivireanul. Notițe biografice și alte texte documentare și evocatoare*, Ed. Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2016.
27. **Ștrempel, Gabriel**, *Antim Ivireanul*, Ed. Academiei Române, București, 1997.

Manuale:

1. **Andrieu baron de Șaguna**, *Compendiu de Dreptul Canonic al Unei Sântei Sobornicești și Apostolești Biserici*, Ed. și tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1913.
2. **Boroianu, D. G.**, *Dreptul bisericesc pentru seminariile teologice*, ed. a III-a, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1928.
3. **Floca, Ioan N.**, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. I și II, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1990.
4. **Gordon, Vasile**, *Introducere în Omiletică*, Ed. Universității din București, București, 2001.
5. **Gordon, Vasile (coord.) et al.**, *Omiletica*, Ed. Basilica, București, 2015.
6. **Milaș, Nicodem**, *Dreptul Bisericesc Oriental*, trad. din lb. germană de Dim. I. Cornilescu și Vasile S. Radu, revăzută de I. Mihălcescu, Tipografia „Gutenberg”, Joseph Göbl, București, 1915.
7. **Moldovan, Valeriu**, *Curs elementar de Drept bisericesc comparat*, Tipografia Națională S.A. Cluj, Cluj, 1930.
8. **Păcurariu, Mircea**, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a II-a, Ed. IBMBOR, București, 1991.
9. **Pocitan, Vasile**, *Compendiu de Drept Bisericesc*, Tipografia de Lux Adolf I. Feldmann, București, 1898.
10. **Șesan, Valerian**, *Curs de Drept Bisericesc Universal*, Ed. a IV-a, Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, Cernăuți, 1942.
11. **Idem**, *Curs de Drept Bisericesc Universal (cu considerarea Dreptului bisericesc particular român)*, note după prelegerile orale, ed. a II-a, Cernăuți, 1936-1937.
12. **Vicovan, Ion**, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Trinitas, Iași, 2002.

Studii:

1. **Alexa, Nicolae**, *Învățăture dogmatice în Didahiile Sfântului Antim Ivireanul*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2016, p. 275-292.
2. **Anania, Valeriu**, *Constantin Brâncoveanu, martir al bisericii și neamului. La 300 de ani de la urcarea pe tron (1688-1988)*, în *Constantin Brâncoveanu – Domnul faptei creatoare și al jertfei sfințitoare (antologie de studii, comunicări și articole)* ed. de Centrul de studii Medievale și Premoderne „Antim Ivireanul” Rm. Vâlcea, Ed. Rotipo, Iași, 2014, p. 9-12.
3. **Bardu, Nistor**, *Aspecte ale limbii române literare din vremea lui Antim Ivireanul*, în N. V. Dură et al. (coord.), *Sfântul Antim Ivireanul. Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 137-147.
4. **Bădară, Doru**, *Context și motivații pentru alegerea lui Antim Ivireanul ca episcop la Râmnic*, în *Antimiana II – Antologie de studii, comunicări și articole*, Ed. Babel, Bacău, 2012, p. 102-110.
5. **Bădescu, Mihai**, *The role of Saint Anthimos The Ivirite in the development of the romanian culture*, în *Annals of the Academy of Romanian Scientists Series on Philosophy, Psychology, Theology and Journalis*, vol. 8, Ed. A.O.S.R., 2016, nr. 1-2, p. 69-82.
6. **Bălăceanu Stolnici, Constantin**, *Antim Ivireanul martir al Bisericii Ortodoxe, cărturar și promotor al românismului*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 161-169.
7. **Bârlădeanu, Eftimie**, *Mitropolitul Antim Ivireanul, patriot și ierarh al Țării Românești*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 141-153.
8. **Belu, Dumitru**, *Opera predicatorială a lui Antim Ivireanul*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2016, p. 169-179.
9. **Bodogae, Teodor**, *Mitropolitul Antim Ivireanul – omul și opera*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2016, p. 37-49.
10. **Idem**, *Personalitatea mitropolitului Antim Ivireanul*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. II, Ed. Basilica, București, 2016, p. 5-23.

11. **Bogdan, Damian P.**, *Viața lui Antim Ivireanul*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 7-22.
12. **Buluță, Gheorghe**, *Antim Ivireanul – cărturarul*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 243-248.
13. **Căprioară, Cosmin**, *Despre limba și stilul textelor lui Antim Ivireanul*, în N. V. Dură et al. (coord.), *Sfântul Antim Ivireanul. Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 122-136.
14. **Chițescu, Nicolae**, *O dispută dogmatică din veacul al XVII-lea la care au luat parte Dositei al Ierusalimului, Constantin Brâncoveanu și Antim Ivireanul*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. II, Ed. Basilica, București, 2016, p. 333-366.
15. **Chițulescu, Policarp et al.**, *Antim Ivireanul: opera tipografică*, Ed. Institutul Cultural Român, București, 2016, p. 7-211.
16. **Idem**, *Liturghiile românești tipărite de Sfântul Antim Ivireanul*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 249-274.
17. **Chkhartishvili, Mariam**, *Deed of Anthim the Iberian seen in the context of georgian identity forging*, în *Dionysiana XI* (2017), nr. 1, p. 237-252.
18. **Ciobanu, Veniamin**, *Principatele Române în cadrul Problemei Orientale*, în P. Cernovodeanu, N. Edroiu (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VI, ed. a II-a rev., Ed. Enciclopedică, București, 2012, p. 596-626.
19. **Daniel, patriarhul B.O.R.**, *Mănăstirea Antim – vatră de istorie, spiritualitate și cultură*, în *Sfânta Mănăstire Antim. Istorie, spiritualitate și cultură 1713-2013*, Ed. Basilica, București, 2013, p. 9-11.
20. **Idem**, *150 de ani de la adoptarea legii secularizării averilor mănăstirești din 1863*, în GB, LXXII (2013), nr. 7-12, p. 415-419.
21. **Diaconu, Adrian**, *Antim Ivireanul – ctitor de predică în Biserica Ortodoxă Română*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2016, p. 155-167.
22. **Dură, Ioan**, *Patriarhul Dositei al Ierusalimului (1669-1707) și ierarhii Râmnicului, Ilarion și Antim Ivireanul*, în *Antimiana II – Antologie de studii, comunicări și articole*, Ed. Babel, Bacău, 2012, p. 74-101.
23. **Idem**, *Sfințirea Sfântului și Marelui Mir în Biserica Ortodoxă Română – secolele XVI-XIX*, în *Autocefalia, libertate și demnitate*, Ed. IBMBOR, București, 2010, p. 156-165.
24. **Dură, Nicolae V.**, *Activitatea canonică a mitropolitului Veniamin Costache*, în MMS, XLVII (1971), nr. 7-8, p. 471-493 și XLVIII (1972), nr. 1-2, p. 49-76.
25. **Idem**, *Antimoz Iveriei (Anthim the Iberian). New Contributions on his Life and Printing Activity*, în *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, vol. 10, no. 2, Ed. Georgian Academy Press, Tbilisi, 2016, p. 153-160.
26. **Idem**, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române și bazele sale canonice*, în *Mărturie ortodoxă*, Revista Comunității Ortodoxe Române din Olanda, Haga, IV (1985), nr. 8, p. 91-107.
27. **Idem**, *Biserica creștină în primele patru secole. Organizarea și bazele ei canonice*, în *Ortodoxia*, XXXIV (1982), nr. 3, p. 451-469.
28. **Idem**, *Biserica „Vlahilor” (Românilor) din Nordul Dunării și relațiile ei canonice cu principalele Scaune episcopale din Sudul Dunării (sec. IV-XIV)*, în S.T., LIV (2002), nr. 3-4, p. 57-68.
29. **Idem**, *Canoanele Sinodului II ecumenic și obligativitatea de a mărturisi și păstra cu credincioșie Crezul niceo-constantinopolitan în Ortodoxia*, XXXIII (1981), nr. 2, p. 442-459.
30. **Idem**, *Cele mai vechi izvoare scrise ale Dreptului ecleziastic etiopian*, în B.O.R., C (1982), nr. 5-6, p. 572-586.
31. **Idem**, *Colecția canonică etiopiană (Corpus Juris Canonici Aethiopici)*, în S.T., XXVI (1974), nr. 9-10, p. 725-738.
32. **Idem**, *Colecții canonice, apusene, din primul mileniu*, în *Analele Universității Ovidius. Seria: Drept și Științe Administrative*, nr. 1, 2003, p.19-33.
33. **Idem**, *De la instituția juridico-canonică a Pentarhiei la renunțarea titlului de „Patriarh al Occidentului”*, în *Autocefalia, libertate și demnitate*, Ed. IBMBOR, București, 2010, p. 455-479.
34. **Idem**, *Despre „Antimoz Iveriei” (Antim Ivireanul) și Mihail Ștefan (Ștefaneshvili). Câteva considerații și precizări privind viața și activitatea lor tipografică*, în N. V. Dură et al. (coord.), *Sfântul Antim Ivireanul. Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 33-52.
35. **Idem**, *Didascalia, versiunea etiopiană*, în ST, XXVII (1975), nr. 5-6, p. 436-451.
36. **Idem**, *Dreptul pravilnic (nomocanonic) și Colecțiile nomocanonice*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, IX (2005), nr. 1, p. 7-15.

37. **Idem**, *Dreptul în percepția Părinților Bisericii ecumenice din primul mileniu*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, X (2006), nr. 1, p. 7-16.
38. **Idem**, *Forme și stări de manifestare ale autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. Mărturii istorice, eclesiologice și canonice*, în vol. *Autocefalia libertate și demnitate*, Ed. Basilica, București, 2010, p. 113-165.
39. **Idem**, *Hristologia în lumina Tradiției canonice a Bisericii Ortodoxe*, în S.T., XXXVI (1984), nr. 7-8, p. 492-514.
40. **Idem**, *Îndatorirea credincioșilor privind viața creștină în lumina Sfintelor canoane*, în A.B., XLIII (1993), nr. 10-12, p. 18-26.
41. **Idem**, *Întâistătătorul în Biserica Ortodoxă. Studiu canonic*, în S.T., XL (1988), nr. 1, p. 15-50.
42. **Idem**, *Învățarea dreptei credințe după canoanele Bisericii Ortodoxe*, în B.O.R., XCVIII (1980), nr. 5-6, p. 663-670.
43. **Idem**, *Mărturii ale Tradiției ortodoxe, biblice și patristice, despre rugăciune*, în M.M.S., LX (1984), nr. 1-3, p. 81-103.
44. **Idem**, *Mitropolia Dobrogei între trecut și prezent*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, V (2001), nr. 9, p. 105-114.
45. **Idem**, *New contributions about „Mihail Ștefan” (Michael Stephen), „Ungrovlakeli” (The Romanian), the fellow laborer of metropolit „Antimoz Iverieli” (Anthem the Iberian) in the printing presses of Wallachia (Romanian principality), and his printing activity in Georgia*, în *Dionysiana*, XI (2017), nr. 1, p. 191-200.
46. **Idem**, *Patriarh și Patriarhie. Patriarhia, una din vechile Instituții europene*, în B.O.R., CIII (2005), nr. 1-3, p. 414-432.
47. **Idem**, *Patriarhia ecumenică și autocefalia Bisericii noastre de-a lungul secolelor*, în S.T., XXXVIII (1986), nr. 3, p. 52-81.
48. **Idem**, *Preocupări canonice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române, de-a lungul secolelor XVII-XIX, în lumina „Pravilelor” mici (Pravilioarelor)*, în B.O.R., CII (1984), nr. 3-4, p. 217-232.
49. **Idem**, *Preocupări canonice în activitatea mitropolitului Iacob Putneanul (1719-1778)*, în G.B., XL (1980), nr. 10-12, p. 812-819.
50. **Idem**, *Principiile canonice, fundamentale, de Organizare și Funcționare a Bisericii Ortodoxe și reflectarea lor în Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, V (2001), nr. 9, p. 129-140.
51. **Idem**, *Taina Sfintei Mărturisiri în lumina dispozițiilor și normelor canonice ale Bisericii Ortodoxe*, în M.M.S., LIX (1983), nr. 4-6, p. 248-270.
52. **Idem**, *The Church from “Scythia Minor” and Her “First standing Hierarchs” of Tomis*, în vol. *Telling Stories of Hope – Reconciliation in South East Europe Compared to World-Wide Experienc*, Festschrift in Honour of Rev. Dieter Brandes to his 65th Birthday, ed. V. Grăjdian, O. Lukács, Evangelische Verlagsanstalt GMBH Leipzig, 2010, p. 242-257.
53. **Idem**, *120 de ani de la recunoașterea Autocefaliei (1885-2005) și 80 de ani de la întemeierea Patriarhiei Române (1925-2005)*, în B.O.R., CIII (2005), nr. 1-3, p. 444-456.
54. **Idem**, *300 de ani de la tipărirea Bibliei de la București (1688), monument de seamă al limbii literare românești*, în *Mărturie Ortodoxă. Revista Comunității Ortodoxe Române din Olanda (Haga)*, VII (1988), nr. 11, p. 91-118.
55. **Idem**, *350 de ani de la tipărirea Pravilei de la Govora. Contribuții privind identificarea izvoarelor sale*, în A.B., I (1990), nr. 3-4, p. 58-79.
56. **Eliaș, Alexandru**, *Antim Ivireanul – apărător al prerogativelor Scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei*, în ST, XVIII (1966), nr. 9-10, p. 519-530.
57. **Idem**, *Antim Ivireanul ca luptător împotriva opresiunii otomane*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 173-179.
58. **Edroiu, Nicolae**, *Principalele mutații politice la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în P. Cernovodeanu, N. Edroiu (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VI, ..., p. 3-9.
59. **Erbiceanu, Constantin**, *Bărbații culți greci și români și profesorii din academiile de Iași și București din epoca zisă fanariotă (1650-1821)*, în C. Erbiceanu, *Opere alese. Studii Teologice și Istorice*, Ed. Enciclopedică, București, 2016, p. 96-157.
60. **Erich, Agnes Terezia; Vergatti, Radu Ștefan**, *Începutul activității de tipograf a Sfântului Antim Ivireanul*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 19-32.
61. **Idem**, *Noi lumini asupra vieții Sfântului Antim Ivireanul*, în *Antimiana III – Antologie de studii*, Ed. Rotipo, Iași, 2016, p. 59-75.

62. **Feodorov, Ioana**, *Working together for the Antiochian Patriarchate: Anthim the Iberian and Patriarch Athanasios III Dabbas*, în I. Javakhishvili, *Georgia and European World Philosophical-Cultural Dialogue*, vol. II, Tbilisi State University, 2017, p. 60-76.
63. **Găină, Dumitru**, *Antim Ivireanul, apărător al independenței Bisericii Ortodoxe Române*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 181-205.
64. **Georgescu, Varsanufie**, *Îndrumarea duhovnicească în învățătura Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul*, în N. V. Dură et al. (coord.), *Sfântul Antim Ivireanul. Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 23-32.
65. **Ghibanu, Ionuț Adrian**, *Importanța culturală a Sfântului ierarh martir Antim Ivireanul*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 63-69.
66. **Goci, Aureliu**, *Antim Ivireanul – Sacerdot, moralist și scriitor retoric*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 215-218.
67. **Gujejian, Rozeta și Khutsishvili, Ketevan**, “*Second Chronicles of Svaneti*” an important source of 17th -18th C.C. Georgian culture, în . *Dionysiana*, XI (2017), nr. 1, p. 253-266.
68. **ică jr., Ioan I.**, *Canonul și canoanele creștinismului apostolic*, în I. ICĂ Jr., *Canonul Ortodoxiei*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p. 13-318.
69. **Ignat, Adrian**, *Antim Ivireanul – martir în slujba Bisericii Ortodoxe și a neamului românesc*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, 2016, p. 103-114.
70. **Ionescu, Ion**, *Câteva aspecte din viața și opera lui Antim Ivireanul*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. II, Ed. Basilica, București, 2016, p. 25-36.
71. **Iorga, Nicolae**, *Mitropolitul Antim Ivireanul în lupta Ierusalimului pentru drepturile Bisericii sale*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 207-210.
72. **Ivan, Iorgu**, *Câțiva termeni canonici. Înțelesul și explicarea lor în dreptul bisericesc ortodox*, în ST, XLI (1989), nr. 4, p. 78-101.
73. **Idem**, *Hotărârile canonice ale Sinodului II ecumenic și aplicarea lor de-a lungul secolelor*, în B.O.R., XCIX (1981), nr. 7-8, p. 821-866.
74. **Idem**, *Importanța principiilor fundamentale canonice de organizație și administrație, pentru unitatea Bisericii*, în MMS, XLV (1969), nr. 3-4, p. 155-165.
75. **Idem**, *Nulitatea actului de caterisire a mitropolitului Antim Ivireanul*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 241-286.
76. **Izvoranu, Stelian**, *Mitropolitul Antim Ivireanul, sfătuitor și îndrumător pentru preoți și duhovnici*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 221-239.
77. **Kartvelishvili, Mikheil**, *Study of Anthim the Iberian's activities in Georgian Historiography (Soviet period)*, în *Dionysiana*, XI (2017), nr. 1, p. 155-160.
78. **Lazăr, Ioan St.**, *Aspecte de „ars oratoria” în „Didahiile” antimiene. I*, în *Lumina Lumii*, XXIII (2014), nr. 23, Râmnicu Vâlcea, p. 59-348.
79. **Manu, Dănuț**, *Mitropolitul Antim Ivireanul, ctitor al literaturii române vechi*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2016, p. 71-115.
80. **Marcu, Grigorie**, *Prezența ardeleană a mitropolitului Antim Ivireanul*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 211-220.
81. **Marinescu, Adrian**, *Aspecte ale legăturilor Sfântul Antim Ivireanul cu Sinaiul*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. II, Ed. Basilica, București, 2016, p. 367-396.
82. **Marinescu, Stelian**, *Învățătura bisericească a lui Antim Ivireanul din 1710*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2016, p. 293-304.
83. **Mazilu, Dan Horia**, *Cronici Brâncovenești*, în *Constantin Brâncoveanu – Domnul faptei creatoare și al jertfei sfințitoare (antologie de studii, comunicări și articole)*, ed. de Centrul de studii Medievale și Premoderne „Antim Ivireanul” Rm. Vâlcea, Ed. Rotipo, Iași, 2014, p. 131-160.
84. **Idem**, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul un străin despre sine însuși*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 156-160.
85. **Miron, Vasile**, *Activitatea tipografică a mitropolitului cărturar Antim Ivireanul*, în N. V. Dură et al. (coord.), *Sfântul Antim Ivireanul. Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 149-180.

86. **Mititelu, Cătălina**, *Antim Ivireanul și contribuția sa la definitivarea procesului de „românizare” a textului cărților de cult și la impunerea limbii române ca limbă „Sacră”*, în N. V. Dură et al. (coord.), *Sfântul Antim Ivireanul. Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 105-121.
87. **Idem**, *Clericii de instituire divină și îndatoririle lor după Pravila de la Govora*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, nr. 1 / 2013, p. 245-255.
88. **Idem**, *Legislația romano-bizantină și receptarea ei în Țările Române*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, nr. 1 / 2012, p. 294-303.
89. **Idem**, *The Typographer and Hierarch Anthim The Iberian, successor of his predecessors in the promotion of romanian language and culture*, în *Dionysiana*, XI (2017), nr. 1, p. 95-113.
90. **Moga, Nicolae**, *Modelul constantinian în „Didahiile” lui Antim Ivireanul*, în *Constantin Brâncoveanu – Domnul faptei creatoare și al jertfei sfințitoare (antologie de studii, comunicări și articole)*, ed. de Centrul de studii Medievale și Premoderne „Antim Ivireanul” Rm. Vâlcea, Ed. Rotipo, Iași, 2014, p. 285-290.
91. **Molin, Virgil**, *Antim Ivireanul – editor și tipograf la Râmnic*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. II, Ed. Basilica, București, 2016, p. 143-156.
92. **Moraru, Alexandru**, *Mitropolitul Antim Ivireanul, despre trăirea creștinilor din vremea sa*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. II, Ed. Basilica, București, 2016, p. 307-320.
93. **Nițulescu, Gabriela**, *Cartea – instrument în politica religioasă a lui Constantin Brâncoveanu*, în *Constantin Brâncoveanu – Domnul faptei creatoare și al jertfei sfințitoare (antologie de studii, comunicări și articole)* ed. de Centrul de studii Medievale și Premoderne „Antim Ivireanul” Rm. Vâlcea, Ed. Rotipo, Iași, 2014, p. 226-239.
94. **Idem**, *Constantin Brâncoveanu (28 octombrie 1688-24 martie 1714)*, în *Constantin Brâncoveanu – Domnul faptei creatoare și al jertfei sfințitoare (antologie de studii, comunicări și articole)*, ed. de Centrul de studii Medievale și Premoderne „Antim Ivireanul” Rm. Vâlcea, Ed. Rotipo, Iași, 2014, p. 26-51.
95. **Oltean, Vasile**, *Antim Ivireanul și românii ortodocși din Șcheii Brașovului – mărturii inedite*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. II, Ed. Basilica, București, 2016, p. 321-331.
96. **Opaschi, Victor**, *Saint Anthim the Iberian – Special Contributor to Romanian Modernization*, în I. Javakhishvili, *Georgia and European World Philosophical-Cultural Dialogue*, vol. II, Tbilisi State University, 2017, p. 39-43.
97. **Pavliashvili, Ketevan**, *„Great Triagle” – Catholic Europe, Orthodox Russia and Islamic world religious-political orientation of Georgia (XVII century)*, în *Dionysiana*, Ed. Ovidius University Press, Constanța, XI (2017), nr. 1, p. 217-226.
98. **Păcurariu, Mircea**, *Antim Ivireanul și românii transilvăneni*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 10-18.
99. **Idem**, *Importanța Sfântului Antim Ivireanul pentru Biserica și cultura românească*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2016, p. 9-35.
100. **Petrescu, Teodosie și Chirilă, Bogdan**, *Despre predicile lui Antim Ivireanul și tematica lor*, în N. V. Dură et al. (coord.), *Sfântul Antim Ivireanul. Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 7-22.
101. **Petrescu, Victor**, *Activitatea tipografică a lui Antim Ivireanul*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 220-226.
102. **Idem**, *Tipografiile în vremea lui Constantin Brâncoveanu*, în *Constantin Brâncoveanu – Domnul faptei creatoare și al jertfei sfințitoare (antologie de studii, comunicări și articole)*, ed. de Centrul de studii Medievale și Premoderne „Antim Ivireanul” Rm. Vâlcea, Ed. Rotipo, Iași, 2014, p. 80-98.
103. **Petrișor, Marin**, *Antim Ivireanul de la cazania slavo-bizantină la predica modernă*, în N. V. Dură et al. (coord.), *Sfântul Antim Ivireanul. Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 93-104.
104. **Pompiliu, Dinu**, *The Patristic Interpretation of the Holy Scripture in the Works of Saint Anthim the Iberian – Metropolitan of Wallachia*, în I. Javakhishvili, *Georgia and European World Philosophical-Cultural Dialogue*, vol. II, Tbilisi State University, 2017, p. 79-93.
105. **Popescu, Ion**, *Aspecte dogmatice în Didahiile mitropolitului Antim Ivireanul*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2016, p. 255-274.
106. **Popescu, Mihail-Gabriel**, *Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul, cărmuitor bisericesc și propovăduitor al evangheliei – teză de doctorat -*, în S.T., XX (1969), nr. 1-2, p. 3-99.

107. **Popescu, Teodor M.**, *Antim Ivireanul, apostol și mucenic al dreptei credințe*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 91-107.
108. **Popovici, Dumitru Dănuț**, *La contribution du Métropolit Antim Ivireanul au développement de L'art Oratoire Ecclésiastique Roumaine*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, VIII (2004), nr. 1, p. 219-235.
109. **Porchkhidze, Badri**, *Anthimos The Iberian the initiator of Orthodox Christianity and National Public Contribution*, în *Dionysiana*, XI (2017), nr. 1, p. 131-140.
110. **Rădulescu, Mihai**, *Cugetări comentate din opera lui Antim Ivireanul*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I, ..., p. 323-341.
111. **Rămureanu, Ioan**, *Antim Ivireanul, luptător pentru ortodoxie*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 109-140.
112. **Rotar, Ion**, *Antim Ivireanul*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 203-214.
113. **Rus, Constantin**, *Importanța canoanelor Sinodului II ecumenic pentru organizarea și disciplina Bisericii*, în *B.O.R.*, CI (1983), nr. 3-4, p. 272-285.
114. **Idem**, *Teoria perpetuării efectelor hirotoniei: revenirea clericilor hirotoniți la starea de laici*, în *S.T.*, I (2005), nr. 1, p. 36-48.
115. **Rușet, Casian**, *Puterea Cuvântului – coordonată esențială în viața și activitatea Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul – într-o abordare duhovnicească actuală*, în N. V. Dură et al. (coord.), *Sfântul Antim Ivireanul. Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 193-204.
116. **Santi, Cosmin**, *Sfântul Ierarh Antim Ivireanul, îndrumător și apărător al ortodoxiei românești*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 115-130.
117. **Săvoiu, Emanoil Em.**, *Capetele de poruncă ale lui Antim Ivireanul*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2016, p. 305-321.
118. **Stan, Liviu**, *Autocefalia și autonomia în Biserica Ortodoxă*, în *M.M.S.*, XXXVIII (1962), nr. 7-8, p. 567-579.
119. **Idem**, *Autocefalia și autonomia în Ortodoxie*, în *M.O.*, XIII (1961), nr. 5-6, p. 278-316.
120. **Idem**, *Despre autocefalie*, în *Ortodoxia*, VIII (1956), nr. 3, p. 369-396.
121. **Idem**, *Despre principiile canonice fundamentale ale ortodoxiei*, în *Autocefalie, libertate și demnitate*, Ed. Basilica, București, 2010, p. 18-26.
122. **Idem**, *Elementul laic în Biserica Ortodoxă*, în vol. Pr. Prof. Univ. Dr. Liviu Stan, *Biserica și Dreptul: studii de drept canonic ortodox*, vol. IV, Ed. Andreiana, Sibiu, 2013, p. 202-213.
123. **Stan, Mihail Iulian**, *Mitropolitul Antim Ivireanul, ctitor de cultură și de artă*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 280-289.
124. **Stanciu, Mihail**, *Descoperiri recente referitoare la venirea Sfântului Antim Ivireanul în Țările Române*, în *Antimiana III – Antologie de studii, comunicări și articole*, Ed. Rotipo, Iași, 2016, p. 46-57.
125. **Stoenescu, Constantin**, *Anthim the Iberian and the Emergence of Romanian Humanism*, în I. Javakhishvili, *Georgia and European World Philosophical-Cultural Dialogue*, vol. II, Tbilisi State University, 2017, p. 138-148.
126. **Stoica, Ion; Nuică, Ștefan**, *Învățătura de credință (dogmatică) și morala autentic creștină, oglindite în viața și opera marelui ierarh cărturar, sfânt și martir ortodox, Antim Ivireanul*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 43-62.
127. **Șerban, Henrieta Anișoara și Lazăr, Elena**, *An orthodox and a romanian heart: The Saint Hierarch Anthim*, în *Annals of the Academy of Romanian Scientists Series on Philosophy, Psychology, Theology and Journalis*, vol. 8, Ed. A.O.S.R., 2016, nr. 1-2, p. 49-68.
128. **Șerbănescu, Nicolae**, *Antim Ivireanul tipograf*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 170-188.
129. **Idem**, *Mitropolitul Antim Ivireanul (1716-1966)*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un Ierarh misionar și Martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 23-88.
130. **Idem**, *Strădanii în slujba Bisericii românești – Antim Ivireanul tipograf*, în *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. II, Ed. Basilica, București, 2016, p. 37-142.
131. **Ștrempel, Gabriel**, *Antim Ivireanul, cea mai înaltă expresie a cuvântului în cultura noastră veche*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 132-155.
132. **Teodorescu, Dragoș**, *Evoluția comunității catolice din Râmnic până în secolul al XVIII-lea (inclusiv)*, în *Lumina Lumii*, XXIV (2015), Râmnicu Vâlcea, p. 198-205.

133. **Totu, Savu**, *Saint Anthim the Iberian – Theology, Language, Culture*, în în I. Javakhishvili, *Georgia and European World Philosophical-Cultural Dialogue*, vol. II, Tbilisi State University, 2017, p. 235-243.
134. **Vakhtang Akhaladze, Adam**, *Personal cross-cultural communicative competence in biographical and hagiographical life and activities of Saint Anthim the Iberian (Georgian)*, în *Annals of the Academy of Romanian Scientists Series on Philosophy, Psychology, Theology and Journalis*, vol. 8, Ed. A.O.S.R., 2016, nr. 1-2, p. 11-32.
135. **Vasiliu, Alexandra**, *Prezența unei categorii aparte de rugăciuni în Didahiile antimiene*, în *Lumina Lumii*, XXIV (2015), Râmnicu Vâlcea, p. 85-90.
136. **Vizureanu, Viorel**, *The Multiple Significations of Saint Anthim the Iberian's Activity in the Romanian Cultural Space*, în I. Javakhishvili, *Georgia and European World Philosophical-Cultural Dialogue*, vol. II, Tbilisi State University, 2017, p. 255.
137. **Vîlcu, Marian**, *Antim Ivireanul mitropolit și tipograf. Didahiile și importanța lor pentru viața liturgică a Bisericii*, în *Sf. Antim Ivireanul – misionar și om de cultură în slujba Bisericii și neamului românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Târgoviște, Târgoviște, 2016, p. 33-42.
138. **Zară, Ștefan**, *Pocăința – realitate teologică a omului spre dobândirea îndumnezeirii în scrierile Sfântului Ierarh Antim Ivireanul*, în N. V. Dură et al. (coord.), *Sfântul Antim Ivireanul. Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 205-218.
139. **Idem**, *Repentance – The Man's theological reality in his progress to deification in the writings of St. Anthim the Iberian*, în *Dionysiana*, XI (2017), nr. 1, p. 141-153.